

Poslední adresa

První pamětní tabulku připravil iniciátor projektu Poslední adresa, ruský novinář Sergej Parchomenko
Foto: Přemysl Fialka

Prostá kovová tabulka velikosti dlaně byla 27. června, v Den památky obětí komunistického režimu, slavnostně umístěna na budovu rezidence švédského velvyslanectví. Nese jednoduchou informaci: *Zde žil Veleslav Wahl, student a ornitolog. Narodil se 15. 5. 1922. Zatčen 7. 9. 1949. Popraven 16. 6. 1950. Proč se tabulka ocitla zrovna tam?*

Právě adresa Úvoz 156/13 byla totiž před 68 lety posledním bydliskem Veleslava Wahla, než byl zatčen komunistickou policií. Nadaný a statečný mladík toho do té doby stihl pozoruhodně mnoho: za války se zapojil do domácího odboje, byl dokonce nejmladším členem odbojové České národní rady. Vědecká obec ho znala jako vynikajícího ornitologa. Po válce začal studovat práva. Osudnou se mu ale stala účast v protikomunistickém odboji. Ocitl se v hledáčku bezpečnostních složek a po zatčení byl na základě vykonstruovaného procesu popraven.

Právě příběhy podobné tomu Wahlovi, příběhy obětí komunistického režimu, má připomenout unikátní projekt Poslední adresa, jehož čes-

kou verzi spustil 27. června Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s organizacemi Gulag.cz, Političtí vězni.cz a Memorial Česká republika. Vedle pamětní tabulky Veleslavu Wahlovi byly v ten samý den instalovány další čtyři tabulky připomínající oběti komunistické represe (viz box).

Projekt, jehož motto zní *Jedno jméno, jeden život, jedna tabulka*, je postaven na jednoduchém principu: tabulka obsahující základní životopisné údaje je umístěna na dům, v němž měl daný člověk poslední adresu bydliště před tím, než se dostal do soukolí represivního aparátu, který jej připravil o život. *Jako mimořádně důležitý vnímám fakt, že Poslední adresa jako připomínka obětí komunismu vznikla v Rusku, odkud k nám přišel samotný komunistický režim*, zdůrazňuje badatel ÚSTR Štěpán Černoušek, zastupující zároveň organizaci Gulag.cz, která rozšíření projektu do České republiky iniciovala.

Poslední adresa (www.posledny-adres.ru) je původně ruskou občanskou iniciativou, která od roku 2014 připomíná oběti sovětského repre-

Umístění prvních tabulek:

- Úvoz 156/13, Praha 1 – *Veleslavu Wahlovi*
- Trojická 387/2, Praha 2 – *Karlu Bacílkovi*
- Eliášova 331/7, Praha 6 – *Slavoji Šádkovi*
- Krátkého 143/1, Praha 9 – *Josefu Macejovi*

sivního systému. V Moskvě a Petrohradě, ale i v dalších ruských městech dnes najdeme na pět set tabulek na mnoha desítkách domů. Tisíce dalších jsou v přípravě. Svou tabulku v Rusku mají i někteří Češi, kteří se stali obětí perzekucí v SSSR. Projekt se zároveň šíří do dalších zemí. V květnu 2017 byly první tabulky umístěny i na Ukrajině. Ve fázi příprav je také spuštění polské verze projektu. V Česku však dostává Poslední adresa nový rozměr tím, že nepřipomíná jen oběti sovětského režimu, ale obecně oběti komunistických režimů, které vládly ve východní Evropě v průběhu 20. století.

Poprvé byla v České republice Poslední adresa představena organizací Gulag.cz v roce 2015. Součástí akce mělo být i odhalení tabulek československým občanům ruského či ukrajinského původu, kteří byli po roce 1945 odvezeni do Sovětského svazu a do svých domovů v Československu se již nevrátili. K jejich umístění se však nepodařilo získat souhlas majitelů domů. Další fázi projektu pak podpořil Ústav pro studium totalitních režimů a sdružení Političtí vězni.cz s tím, že v rozšířené podobě zahrne i oběti represivního systému u nás.

V úterý 27. června se slavnostního odhalení pamětní desky Veleslavu Wahlovi na budově rezidence švédského velvyslanectví zúčastnila celá řada osobností. Promluvili velvyslanec Švédska její Excelence Viktoria Li, člen vedení ruského sdružení Memorial Boris Bělenkin, ředitel ÚSTR Zdeněk Hadrza, historik prof. Igor Lukeš, herec Veleslava Wahla Kateřina Ebelová a iniciátor projektu Poslední adresa, ruský novinář Sergej Parchomenko. Ten zdůraznil, že Poslední adresa už není jen projektem, ale stává se hnutím. Ocenil také, že

„Oběti represí máme připomínat – a zároveň dělat vše pro to, aby se podobné osudy v budoucnu neopakovaly,“ říká švédská velvyslankyně Viktorija Li Foto: Přemysl Fialka

v České republice iniciativu podpořila státní instituce, což je v Rusku jen těžko představitelné. Její Excellence Viktoria Li konstatovala, že považuje za svůj úkol oběti represí připomínat – a zároveň dělat vše pro to, aby se podobné osudy v budoucnu neopakovaly. Neteř Veleslava Wahla Kateřina Ebelová ve své promluvě zmínila, že tragický osud jejího strýce poznamenal širokou rodinu na dlouhá desetiletí.

Zdůrazněna byla také pozoruhodná skutečnost, že na stejném místě jako Veleslav Wahl dříve shodou okolností žil také jeho tchán, právník a diplomat Josef Růžička. Ten zahynul v koncentračním táboře Mauthausen. Před dvěma lety byl proto do dlažby před budovou na jeho památku umístěn kámen zmizelých (Stolperstein). Nyní se zde tedy připomínají oběti dvou totalitních režimů, což je ojedinělé. Dlažební kostky Stolpersteine, které

v evropských městech připomínají oběti holocaustu, byly také předobrazem a základní inspirací pro Poslední adresu.

Projekt nemá připomínat pouze osudy významných lidí, chce být také památkem běžných občanů. Iniciovat umístění tabulky může kdokoliv – příbuzní, obyvatelé domu nebo studenti, kteří se osudy pronásledovaných zabývají. O umístění tabulky je možné požádat prostřednictvím mailové adresy posledniadresa@ustr-cr.cz, na kterou lze zaslat informace o perzekvovaném člověku. Žádostí se budou dále zabývat historici, kteří, bude-li to proveditelné, dohledají a ověří potřebné informace v archívech. Následně je třeba se spojit se současnými majiteli nemovitosti, v níž měl daný člověk poslední adresu. Více informací najdete na <http://www.posledniadresa.cz>.

Adam Šůra

Konference v Senátu k 10. výročí založení ÚSTR a ABS

Paměťové ústavy v Evropě se až překvapivě liší

Konference inspirovaná desátým výročím přijetí zákona o Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a Archivu bezpečnostních složek (ABS), která se konala 16. června v Senátu ČR, by se jistě mohla zaměřit jen na uvedené dvě české instituce. Mezinárodní rozměr byl ovšem zajímavější: ukázalo se, jak nesouměřitelné jsou instituty „paměti národa“ ve střední Evropě.

Na tomto plénu pravděpodobně nikdo nebude pochybovat o tom, že studium nedemokratických režimů minulého století má smysl, uvedl svůj příspěvek ředitel ÚSTR Zdeněk Hazdra. *Můžeme ty režimy nazývat totalitními, autoritářskými či diktátorskými, můžeme se i přit o to, který název je vhodný, ale protože jde o režimy spojené s lidským utrpením, shodujeme se v tom, že je zapotřebí je důkladně zkoumat.*

To je rámec, v němž se všechny „paměťové ústavy“ zastoupené na konferenci potkávají. Ale jinak platí, že co

instituce, to zcela originální podmínky. *Na situaci v Německu se musíme dívat z jiné perspektivy*, upozornil Roland Jahn, šéf německého BStU (Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Stasi-Unterlagen). *Zde nešlo o předání moci, ale o revoluci.* A popsal, jak lidé obsadili služebny Stasi a tím v podstatě ukončili neblahou činnost tajné policie. Díky jejich odvaze se krom jiného povedlo zabránit zničení dokumentů.

Maďari uvádějí zkušenost téměř opačnou. *V Maďarsku lidé na rozdíl třeba od Německa ani nevěděli, kde sídlí Státní bezpečnost. Ta se vůbec zdržovala otevřené činnosti*, líčil Bence Rabóczki z NEB (Nemzeti Emlékezet Bizottsága). *V Maďarsku měl režim zvláštní rysy a ovlivnilo to náš život i po roce 1990. Komunisté usedli k jednacímu stolu a dojednali jsme nekrvavou změnu režimu...*

Pokud by ovšem někdo čekal, že Němci při pohledu na komunismus

předvedou jakousi revoluční rétoriku, mýlil by se. *Důležité je, abychom hleděli do budoucnosti*, řekl několikrát v různých formulacích Jahn. *Nejsme úřad, který by určoval, jaká je pravda. Jen připravujeme a předkládáme dokumenty – tak, aby se jimi lidé mohli zabývat a diskutovat o nich. Jde přece o dokumenty, které byly psány pro účely tajné policie, takže je nemůžeme pokládat za pravdu. To, co je v nich psáno, je jen výchozí bod dalších rešerší. Vždycky musíme nejprve zjistit, proč se někdo stal spolupracovníkem, jak se choval a podobně.*

Tedy žádné velké lustrování, žádné jednoduché výčty. Razantní slovník by se našel spíš u Poláků. *Jsou čtyři principy, které pokládáme za nejdůležitější*, uvedl zástupce ředitele IPN (Instytut Pamięci Narodowej) Mirosław Szumiło. *Stojí na nich IPN, je to směrovka pro naši práci. Připomínáme oběti, ztráty a škody, které polský národ utrpěl během války a po ní. Připo-*

mínáme vlastenecké tradice polského národa a jeho boje proti okupantům, nacismu a komunismu. Připomínáme povinnost stíhat zločiny proti míru a proti lidskosti, a válečné zločiny. Připomínáme povinnost odškodnit všechny utlačované.

Polská instituce je oproti českému, a zejména slovenskému protějšku nerosrovnatelně vybavenější jak počtem lidí, tak pravomocemi. Proto ve výčtu jejích činností na mnoha místech slyšíme akcenty u nás nezvyklé: iniciovat stíhání, sledovat soudní proces, hledat hromadné hroby, provést výzkum pozůstatků, identifikovat oběti. A také zveřejňovat seznamy těch, kteří se nějak provinili. *Letos IPN založil novou online databázi se jmény a osobními údaji skoro 10 000 pracovníků táborů smrti v Březince a Osvětimi. Pracovali tam v době německé okupace Polska. Až 200 z těchto dozorců může být naživu, vyčíslil M. Szumiło, aniž by svou řeč komplikoval pochybami, k čemu může sloužit zveřejňování jmen a údajů.*

R. Jahn vyzdvihl protichůdně laděné téma: *Vytváříme most směrem ke společnosti. To je náš nejdůležitější úkol. Pokud neoslovíme veřejnost, nemá to smysl.*

S oslovováním veřejnosti zápolíme i u nás. Máme také bohatou zkušenost s jistou marností. *Co si o těch poměrně nedávných časech myslí naše společnost? A co o nich ví? Zajímá se o to, jaké důsledky zanechala nacistická či komunistická epocha? A v čem všem nás tyto důsledky dosud ovlivňují?* tázal se Z. Hazdra a poukázal také na politické souvislosti: *Diskuse o rizicích, která mohou přivodit nesvobodu, vyžaduje ovšem – přinejmenším u nás – i jistou odvahu. A může probíhat vlastně jenom tehdy, když ÚSTR a jemu podobné instituce budou mít pevnou půdu pod nohama, včetně politické podpory anebo alespoň respektu těch politických stran, které si říkají demokratické. K tomu jsme u nás bohužel ještě nedospěli.*

Mnohem palčivěji však zní hlas ze Slovenska. *Včera uplynulo 11 let od smrti zakladatele ÚPN Jána Langoše. Shodou okolností právě v tom okamžiku,*

Nahoře Zdeněk Hazdra, ÚSTR. Dole Roland Jahn, BSTU, Německo. Foto: Přemysl Fialka

*kdy jsme si připomínali osobnost Jána Langoše, byla čtena novela zákona o paměti národa, která ohrozí nezávislost a stabilitu ÚPN. O přijetí této novely nejvíc usiluje extrémní pravice, samozřejmě s podporou poslanců s komunistickou minulostí, uvedl šéf Ústavu paměti národa Ondrej Krajňák. Jeho postavení v čele ústavu je v aktuálních slovenských podmínkách poměrně křehké. Společenskou situaci líčí nemilosrdně: *Neproběhla reforma soudnictví a justice. Nebyl ni-**

kdo potrestaný. Vzhledem k presumpci nevinny odhalili pomník Vasilu Bilakovi a prokurátorovi Pješčakovi. Za propagaci komunismu nebyl nikdo odsouzen.

Zkušenost s tím, že většina společnosti na ostrá pojmenování komunistických zločinů reaguje spíše vlažně a mnohé instituce reprezentující spravedlnost nereagují vůbec, by se našla ve všech postkomunistických zemích – i v Polsku, jakkoli se představitel IPN Mirosław Szumiło snaží vystupovat razantně: *V roce*

Vlevo Ondřej Krajňák, ÚPN, Slovensko. Vpravo Miroslaw Szumiło, IPN, Polsko.

Foto: Přemysl Fialka

2007 jsme iniciovali v Katovicích proces s Jaruzelským a Kiszczakem. Jaruzelski byl bohužel vyloučen z procesu kvůli nemoci a brzy nato zemřel, Kiszczak byl odsouzen, ale do vězení nenastoupil. IPN si ovšem uchovává sebedůvěru i v případech, o jejichž výsledcích můžeme mít jasně předem: *Teď vyšetřujeme vraždy [polských občanů] na česko-rakouské hranici a chceme obvinít Lubomíra Štroukala.*

Slováci v tom směru mají trpkou zkušenost. ÚPN podal spoustu podnětů, ubezpečil O. Krajňák, *ale bývalí příslušníci StB zpochybňují pravdivost pramenů, které sami dělali, a soudy jejich spolupracovníky prohlašují za neoprávněně evidované. Bývalý agent, o kterém soud rozhodl, že byl evidován neoprávněně, teď požaduje odškodné 1 200 000 eur. Jeho advokát dostal odškodné 450 000 eur, ale odvolal se, že*

je to málo. Přitom odškodné pro vězně v Jáchymově činí 3000 eur a za zranění způsobené psy pohraniční strážže taky 3000 eur...

Jak popsal B. Rabóczki, v Maďarsku tomu v principu není jinak: *Odškodnění bylo většinou symbolické a až po dlouhém desetiletí. Pěšáci byli potrestáni, ale ne ti, kteří učinili politická rozhodnutí. Skuteční viníci jsou už po smrti.*

Krajňákovo snažení se však setkalo s aktivním odporem. *Pokračovali jsme ve zveřejňování citlivých dokumentů, zveřejnili jsme jména těch, kteří se zúčastnili pronásledování občanů na hranicích... Ale reakcí, kterou jsme dostali od soudu, bylo podání oznámení na neznámého pachatele! Vyzvali jsme k odebrání důchodových příplatků těm lidem, kteří je pobírají za období, kdy prokazatelně škodili. Neúspěšně... Neochota vyrovnat se s totalitní minulostí naší společnost dohání.*

V porovnání s tím mají Němci úplně jiné starosti. *Jde o to, že ti, kteří byli postiženi, mají být schopni odpustit těm, kteří na nich páchali násilí, zdůraznil R. Jahn – a pro nás to zní trochu jako z jiného světa. Svoboda informací, to je základ pro náš přístup ke svazkům [Státní bezpečnosti]. Zároveň jde ale o dodržování ochrany osobních údajů. Nemůžeme přece zkoumat odposlouchané telefonáty! Nemůžeme jen tak číst zabavenou poštu! Musíme dodržovat lidská práva. V tom cítíme rozdíl od českých kolegů. U nás pracuje mnoho lidí, kteří se zabývají anonymizací zdrojů. Rádi ale zaplatíme tuto daň.*

Vskutku – je to rozdíl. V české archivní obci panovala ještě nedávno velká obava z toho, že Ústavní soud zruší odst. 11 § 37 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, a jak víme, o zachování dosavadního stavu se rozhodlo těsnou většinou (8:7). Kdyby museli pracovníci ABS anonymizovat všechny předepsané údaje, nejspíš by už neměli čas na nic jiného. Němci mají ovšem jiné capacity. *Je nás 1600 a spravujeme 111 kilometrů archiválií, říká Jahn. Český ABS spravuje 20 kilometrů, tedy něco přes pětinu. Aby se proporčně vyrovnal německým kolegům, musel by při-*

Bence Rabóczki, NEB, Maďarsko

Foto: Přemysl Fialka

brat více než stovku zaměstnanců. Tím by se ovšem rozrostl málem na dvojnásobek.

V jiných akcentech se ale český ÚSTR a německý BStU potkávají. Oba ústavy, zdá se, prošly podobnou křížovatkou. *Svého času se náš úkol soustředil na Stasi. Byla ovšem chyba*

soustředit se pouze na tajnou policii. Šlo přece o komunistickou diktaturu, musíme se dívat na systém jako na celek. Chceme pochopit diktaturu, a tak budeme schopni lépe budovat demokracii... popisoval šéf BStU. K tomu se hlásí i ředitel ÚSTR: Zejména v případě komunistického režimu musíme také

analyzovat širší společenské souvislosti, které represí umožňovaly, a postoje, které ji legitimizovaly. A Jahnovo motto Pokud nevytvoříme mosty k dalším generacím, nebude naše práce mít smysl, by v současném vedení ÚSTR nejspíš podepsal každý.

Pavel Ryjáček

Ohlédnutí za konferencí Lex Schwarzenberg a pozemkové změny v Československu po roce 1945

V českých novodobých dějinách nenajdeme obdobný příklad, kdy by jedinac přišel bez náhrady o majetek na základě rozhodnutí zákonodárského sboru, a to jen proto, že jeho vlastnictví je příliš rozsáhlé a nehodí se do aktuálních poměrů. Stalo se tak v červenci 1947 (tedy před 70 lety), když Ústavodárná Národní shromáždění odhlasovalo zvláštní vyvlastňovací zákon č. 143/1947, o převodu vlastnictví majetku hluboké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, všeobecně známý jako „Lex Schwarzenberg“. Ačkoli pro něj zvedli ruku poslanci všech stran Národní fronty, jednalo se o právní předpis vyvolávající už tehdy značné pochybnosti. Proto se nelze divit, že ani po tolika letech kontroverze spojené s tímto ojedinělým právním předpisem nevymizely a stále vzbuzují řadu otázek. I to byl jeden z důvodů, proč se Ústav pro studium totalitních režimů s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy rozhodly uspořádat konferenci nazvanou *Lex Schwarzenberg a pozemkové změny v Československu po roce 1945* (odehrála se 6. června 2017 v prostorách Právnické fakulty UK).

Zmiňované legislativní opatření namířené proti Adolfu Schwarzenbergovi, poslednímu majiteli jihočeských statků schwarzenberské primogenitury, totiž představuje na poli české historiografie i dějin práva doposud ne zcela zmapovanou oblast. Nicméně k dané problematice je třeba přistupovat se znalostí širšího dějinného kontextu. Pro pochopení a správnou interpretaci právního předpisu nesta-

čí pouhá jeho formální znalost, ale je nutné též uvědomit si jeho myšlenkový základ, principy a zásady, z nichž vyšel. Cílem konference proto nebylo pouhé připomenutí „Lexu Schwarzenberg“ a s ním souvisejících otázek, které jsou v mnoha ohledech pořád živé, ale také zasazení problematiky do dobových reálií a komparace s jinými podobnými případy vyvlastnění majetku šlechtických rodů.

Hlavní přednášku úvodního bloku obstaral děkan Právnické fakulty UK Jan Kuklík (*K problematice pozemkových změn v Československu po roce 1945*). Ve svém příspěvku se pokusil vykreslit stěžejní dobové tendence ovlivňující společenské změny v majetkoprávní rovině, a tudíž i genezi „Lexu Schwarzenberg“. Kořeny těchto změn lze sledovat v londýnském i moskevském exilu, stejně tak v prostředí domácího odboje. Profesor Kuklík upozornil na zásadní skutečnost spočívající v absenci vůle navrátit poměry v osvobozeném Československu do jeho prvorepublikové éry. Válečný vývoj byl naopak podle něj chápán jako příležitost ke změnám, což vytvořilo předpoklady i pro následnou vlnu znárodnění, k němuž vedly důvody jak politické, tak ekonomické. Ty se rovněž odrazily v pohledu na poválečnou restituci. Princip restituce byl sice přijímán, ovšem jen do určitého rozsahu majetku. Zároveň jej významně ovlivňovalo posuzování osoby vlastníka. Své vystoupení prof. Kuklík uzavřel úvahou o nedostatečné ochraně vlastnického práva v ústavě z roku 1920, což bylo

kritizováno i takovými osobnostmi, jako byl František Weyr.

Na Jana Kuklíka navázali zástupci nejmladší generace právních historiků, Daniela Němečková a Lukáš Blažek z Právnické fakulty UK. Ve svých referátech se věnovali konkrétním fenoménům, které v letech tzv. třetí republiky ovlivnily majetkové vztahy, a sice retribučnímu soudnictví a revizi pozemkové reformy (Daniela Němečková: *Retribuce a majetkové změny po roce 1945*; Lukáš Blažek: *Revize pozemkové reformy a její dopady*).

Ve druhém tematickém bloku se pozornost zaměřila přímo na zákon č. 143/1947 neboli „Lex Schwarzenberg“. Zahájila jej studentka právnické fakulty Tereza Blažková (*Historicko-právní analýza Lexu Schwarzenberg*), která se soustředila na jeho historicko-právní rozbor. Upozornila na oproti dnešku odlišné chápání prvorepublikové právní vědy spočívající ve směřování správních aktů a normativních právních aktů. To má závažné faktické dopady, neboť taková vada, jako je nedostatek obecnosti právního předpisu, která je z dnešního pohledu nepřijatelná, nemusela být tehdy z čistě teoretického hlediska sama o sobě překážkou. Tereza Blažková se dotkla také přijímání zákona v Národním shromáždění a upozornila na účelovou argumentaci poslanců a některé jejich protichůdné postoje. V nejednom případě šlo o poslance, kteří se později sami stali obětmi režimu, jehož základy tímto pomáhali budovat. Věnovala se i rozboru

Účastníci konference. Nahoře Jan Kuklík, PF UK. Uprostřed Karel Schwarzenberg. Dole Tomáš Czernin.

Foto: Přemysl Fialka

samotného zákona (především jeho působnosti, platnosti a účinnosti) a poukázala na některá jeho problematická místa. K těm patří například vymezení věcné působnosti, kde je užit právně irelevantní pojem „primogenitura“, nebo osobní působnosti, kdy jsou přímo v zákoně jmenovány konkrétní osoby.

Ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů Zdeněk Hazdra se následně zaměřil na otázky související obecně s postavením šlechty nejen v kontextu třetí republiky, ale novodobé české společnosti jako takové (*Šlechta v kontextu Třetí republiky a příběh Adolfa Schwarzenberga*). Pro vztah občanských vrstev k aristokracii jsou příznačné mnohé mýty a předsudky, které se promítly i do propagandistických útoků namířených proti šlechtě po roce 1945. Osočování z „cizáctví“ a „nepřátelství“ museli dokonce čelit příslušníci bývalé nobility, kteří se hlásili k českému národu a zachovali mu věrnost v době nacistické okupace – Schwarzenbergové nevyjímaje. Na tomto půdorysu Hazdra vylíčil životní příběh Adolfa Schwarzenberga, na jehož majetek „Lex Schwarzenberg“ fatálním způsobem dopadl.

Na závěr druhého tematického bloku vystoupil v roli hosta konference Adam Pezold, který jako příslušník zainteresované rodiny přednesl své postřehy k diskutované problematice. Věnoval se především rozporům mezi chováním jeho příbuzného Adolfa Schwarzenberga, jenž zastával loajální postoje k československému státu, a způsobem, jakým s ním bylo po válce zacházeno a jakým mu byl nakonec odňat rodový majetek. Současně upozornil na možné důsledky takového právního předpisu pro současnou demokracii a vyzval v tomto ohledu k reflexi.

Poslední konferenční blok rozšířil pohled na „Lex Schwarzenberg“

o další příklady konfiskace majetku někdejších šlechtických rodů. Jmenovitě se o to postarali Jan Županič s Václavem Horčičkou z Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pohovořili o osudech Colloredo-Mannsfeldů a Lichtenštejnů (Jan Županič: *Konfiskace pozemkového majetku po roce 1945 na příkladu Colloredo-Mannsfeldů*; Václav Horčička: *Konfiskace majetku knížete z Lichtenštejna v ČSR v roce 1945 a její důsledky*).

Otázky navrácení či nenavrácení majetku těmto rodům jsou dodnes jak předmětem soudních sporů, tak zdrojem politických konfrontací přerůstajících do mezinárodní roviny. Neméně pozoruhodný příspě-

vek přednesl rovněž Miloš Hořejš z Národního technického muzea (*Czerninové v soukolí konfiskací 40. let 20. století*). Pojednal příběhy několika větví rodu Czerninů, které taktéž postihly konfiskace.

Odbornou část konference završil diskusní panel s potomky šlechtických rodů. Pozvání přijali Tomáš Czernin a Karel Schwarzenberg. Oba pánové se s účastníky konference podělili o svůj pohled na problematiku konfiskací a znárodnování v Československu po roce 1945, přiblížili, jak léta nacistické okupace a komunistické diktatury prožívaly jejich rodiny, a v neposlední řadě pohovořili o zkušenostech s restitučním procesem po listopadu 1989.

Konference *Lex Schwarzenberg a pozemkové změny v Československu po roce 1945* se setkala s velkým zájmem veřejnosti a představuje další výstup plynoucí ze spolupráce mezi Ústavem pro studium totalitních režimů a Právnickou fakultou Univerzity Karlovy, která se v posledních letech úspěšně rozvíjí. Průběh konference taktéž potvrdil, že vztah společnosti k majetku se v dějinách výrazně proměňoval, a nepochybně ani dnes nejde o něco ustáleného a neměnného. Ačkoli pokládáme za samozřejmé, že k základním atributům našeho státu patří také ochrana soukromého vlastnictví, je třeba si uvědomit, že tomu tak nebyvalo vždy.

Tereza Blažková, Zdeněk Hazdra

Gloria musealis: ocenění pro ÚSTR

Výstava *Rozkulačeno! Půlstoletí perzekuce selského stavu*, která vznikla za spolupráce historiků a pracovníků vzdělávacího a produkčního oddělení ÚSTR, získala zvláštní ocenění na doporučení čestného výboru v kategorii

Muzejní výstava roku 2016 v soutěži Gloria musealis. Národní soutěž každoročně pořádá Ministerstvo kultury ČR spolu s Asociací muzeí a galerií České republiky a Českým výborem ICOM. red.

Den otevřených dveří ÚSTR a ABS

U příležitosti Mezinárodního dne archivů (9. června) otevřel své dveře veřejnosti také Archiv bezpečnostních složek. Do programu se zapojili i zaměstnanci Ústavu pro studium totalitních režimů. Hlavním motivem byly osudy účastníků III. odboje. ÚSTR i ABS totiž chystají na podzim výstavu k akci „Světлана“, jedné z největších protikomunistických organizací. Právě o ní se návštěvníci mohli dozvědět jak ve výkladech historiků, tak při krátkých divadelních vystoupeních, kterými archiváři už tradičně Den otevřených dveří oživují. Zájem veřejnosti i médií byl potěšující, a to nejen v pražských budovách Na Struze a na Branickém náměstí, ale i v Kanicích u Brna. Za zdůraznění stojí fakt, že budovu archivu Na Struze navštívili i hosté

z Číny, tamní bojovníci za lidská práva. Lékaře ujgurské národnosti Envera Tohti a paní Annie Yang, která byla držena v čínském pracovním táboře

jako vězeň svědomí, provázeli při dnu otevřených dveří ředitel ÚSTR Zdeněk Hazdra a ředitelka ABS Světлана Ptáčnicková. red.

Konference Fašismus – modernismus – populismus

Horké odpoledne 23. května 2017 bylo v rozpalených prostorách hlavní budovy FF UK na náměstí Jana Palacha věnováno malé konferenci nazvané *Fašismus – modernismus – populismus*. Akci uspořádal Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s nakladatelstvím Karolinum, Ústavem politologie FF UK a za podpory Friedrich Ebert Stiftung. Hlavním bodem konference bylo vystoupení oxfordského profesora Rogera Griffina (nar. 1948), jednoho z největších současných odborníků na fašismus. V Karolinu vloni vyšla česky jeho objemná monografie *Modernismus a fašismus. Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Komentátory jeho úvodní přednášky byli historik Jakub Drábik ze Slovenské akademie věd, který studoval v Praze, ale také během psaní disertace strávil rok u profesora Griffina v Oxfordu, a Jakub Rákosník z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK.

Základní myšlenku Griffinovy anglicky pronesené přednášky *Post-Soviet Modernity and the Rise of Xenophobic Populism* lze shrnout tak, že fašismus se zrodil v poměrech společnosti znejistěné modernitou, která jí připravila o její přirozený svět, v němž byla schopna nacházet smysl svého vlastního počínání i věci kolem sebe. Modernita přinesla ztrátu tradičních společenských vazeb, rozbila dosavadní představy o budoucnosti a ukončila tak navyklé způsoby vytváření lidské identity. Griffin se při popisu nově nastoleného stavu odvolává na Baumanův pojem „tekutá modernita“. Podle něj máme právě v této proměně kulturního a duchovního prostředí člověka v moderní době hledat počátky hnutí, jakými byly

fašismus, ale posléze i stalinismus, přičemž, jak zdůrazňuje, narušená schopnost nacházet a zažívat smysl má vliv na vznik obdobných hnutí dodnes. Fašisté, jejich souputníci a následovníci dovedli a stále dovedou modernímu, znejistěnému člověku účinně sugerovat vidinu pevného řádu pro fungování společnosti, intenzivně prožívané sounáležitosti a jasnou představu o vlastní budoucnosti. Jinými slovy: nabízena je náhražka smysluplného života. Fašisté s ní uspěli. Tuto základní tezi Griffin ve své přednášce dokládá mnoha příklady z kulturní historie. Vedle děl Franze Kafky je častým zdrojem jeho úvah například umění avantgardy, které určilo radikální dobu vymknuté ze zajetých pořádků vyjadřuje podle něj velmi výmluvně.

Druhá část konference byla ve znamení „domácích“ příspěvků dále rozvíjejících téma fašismu, modernismu a populismu. Za ÚSTR vystoupil Jaromír Mrňka s úvahou *Představy vyloučení a kolektivní násilí* o specifických vztahu fašismu k politikám sociálního vyloučení a kolektivního násilí v podmínkách moderního byrokratického státu a radikálních proměn představ o národním společenství. Svou přednášku zasadil do kontextu velké hospodářské krize 30. let, druhé světové války a navazujícího stalinismu v 50. letech, tedy do doby tzv. dlouhých 40. let. Martin Štefek a Monika Červenková z FF UK v příspěvku *Lingvistická politika italského fašismu* prezentovali Mussoliniho lingvistickou politiku zahájenou po roce 1923 s cílem potlačit regionální dialekty a tím dosáhnout jazykového purismu. Autoři promluvili o motivacích pro provede-

ní reformy a také o často velmi rozpačitých výsledcích. Hlavní otázka zněla, zda tato lingvistická politika byla komponentem „totalitárního“ projektu italských fašistů, nebo se jednalo o nutnou součást modernizačních snah. Na závěr vystoupil Ondřej Slačálek z Ústavu politologie FF UK s úvahou *Palingeneze a nostalgije* o vztahu fašismu a tradice.

V publiku převažovali studenti, debata po hlavní přednášce i po následných českých příspěvcích byla sympaticky živá s řadou odkazů k současnosti. Většina lidí přišla hlavně proto, aby si mohla osobně vyslechnout mezinárodně uznávaného autora. Griffinova přednáška je nezklamala, nabídl totiž krom jiného u nás stále ještě vzácnou příležitost k setkání s tradiční anglosaskou rétorickou zdatností. Griffin ji po mnohaletém výcviku na Oxfordu ovládá skvěle.

Smutným a zároveň příznačným doprovodným jevem Griffinovy krátké návštěvy v Praze bylo to, že v závěrečné části konference mu kolegové z fakulty museli poskytnout klidnou místnost, ze které do živého vysílání BBC v Londýně komentoval teroristický útok v Manchesteru, který se odehrál den před jeho přednáškou v Praze. Oxfordský akademik totiž po řadě knih o fašismu věnoval svou poslední velkou práci *Terrorist's Creed: Fanatical Violence and the Human Need for Meaning* (2012) právě terorismu. Už z názvu publikace je zřejmé to, co také z jeho přednášky a debaty s ním, totiž že profesor Griffin promýšlí krizi společnosti až do neaktuálnějších souvislostí. Zažít takto uvažujícího akademika je vždy inspirativní.

Ondřej Matějka

Autenticita jako kapitál historických míst

Dachau, 1.–3. března 2017

Historická vstupní brána do koncentračního tábora Dachau vyzdobená známým nápisem „Arbeit macht frei“

v roce 2014 zmizela. Odcizili ji neznámí pachatelé. Následné rozhodnutí vyrobit její kopii a instalovat ji na

místo původní vzbudilo kontroverzi. Protestovala například vedoucí památníku koncentračního tábora

Dachau Brigitte Hammermannová. Mezi zásady památníku totiž patří neumísťovat v areálu koncentračního tábora žádné repliky.

Vloni byla silně zrezivělá původní brána objevena ve sběrně kovového odpadu v Norsku. V únoru letošního roku se po opravách vrátila do Dachau. Zde ji přivítal mimo jiné bavorský ministr kultury Ludwig Spaenle a komentoval její návrat jako *důležitý historický okamžik. Navštěvníkům památníku je opět umožněno, aby autenticky zažili tuto bránu včetně její dramatické symboliky.* Pozoruhodné přitom je, že ani znovunalezená brána není tak úplně původní. Nápis „Arbeit macht frei“ z ní totiž na konci 40. let 20. století odstranili pravděpodobně američtí vojáci, ale později byl obnoven.

Jak příběh vstupní brány v Dachau ukazuje, autenticita míst spojených s významnými dějinnými událostmi je silně prožívané téma. *Autenticita jako kapitál historických míst* byl také název mezinárodní konference, kterou v Dachau ve dnech 1.–3. března 2017 pořádalo Centrum pro výzkum soudobých dějin (Zentrum für Zeithistorische Forschung) společně s Institutem soudobých dějin (Institut für Zeitgeschichte), Institutem Georga Eckerta pro mezinárodní výzkum učebnic (Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung), Leibnizovým institutem pro historii Evropy (Leibniz-Institut für Europäische Geschichte) ve spolupráci s Leibnizovým Vědeckým sdružením Historická autenticita (Leibniz-Forschungsverbund Historische Authentizität) a památníkem koncentračního tábora Dachau (KZ-Gedenkstätte Dachau). Na konferenci dorazili především muzejní pedagogové a historici, kteří se věnují památníkům, většina z Německa.

Jak zdůraznila Insa Eschebachová z Památníku Ravensbrück, původně byly památníky nacistických zločinů v Evropě vnímány jako „sakrační“ místa vzpomínek na oběti. V posledních dvou desetiletích se to však mění: začínají sloužit zejména výuce historie. Zároveň zažíváme období

Původní nápis „Arbeit macht frei“ zmizel z Dachau už těsně po válce

Foto: archiv autora

celosvětového „muzejního boomu“. To se týká i památníků koncentračních táborů a jiných míst spjatých s nacistickými zločiny. Ročně je navštěvují miliony zájemců z celého světa, kteří hledají informace a zážitky autentičnosti. To, co se lidé naučili a viděli ve škole, v knihách a jiných médiích, prověřují si poté na autentickém místě.

V navštěvnosti památníků koncentračních táborů vede pochopitelně Osvětím s více než dvěma miliony navštěvníků v roce 2016. Hojně navštěvovaný je také berlínský památník a dokumentační centrum s názvem Topografie teroru. Představuje činnost nacistických bezpečnostních složek jako Gestapo či Sicherheitsdienst a ročně do něj zavítá více než milion lidí. Ve srovnání s těmito gigantickými čísly se zdá být památník v Terezíně s necelými 300 000 navštěvníky (z toho více než 220 000 ze zahraničí) v roce 2016 takřka poklidným místem.

Konference v Dachau se zabývá také těmi moderními trendy, jako jsou „temná turistika“ (dark tourism) či

„rekonstrukce historických událostí“ (reenactment). Jörg Skriebeleit z památníku koncentračního tábora Flossenbürg ve svém příspěvku hovořil o novém typu navštěvníků, pro které se vžil název „temní turisté“. Tato skupina, jež se údajně stále rozrůstá, nehledá informace, nýbrž auru smrti, a navštěvuje proto historická místa, která jsou spojena se smrtí, vraždami, hrůznými činy, násilím, utrpením a makabrními pocity. Jak ovšem Skriebeleit zdůraznil, nejedná se o zcela nový fenomén: navštěvování Chrámu božího hrobu v Jeruzalémě začalo ve 4. století a hroby svatých nebo králů se ve středověku staly pevnou součástí cest a poutí. „Temná turistika“ je tedy stejně stará jako lidstvo samo a podle Skriebeleita vstoupila do nové dimenze už ve 20. století v souvislosti s masovým turismem k bitevním polím 1. světové války. Proti skupině „temných turistů“ se často ozývají výhrady. Zejména toho typu, že navštěvují historická místa pouze z voyeurských důvodů. Jde jim také o to, aby si například před vstupní bránou do Osvětí udělali

„selfie“. Ve své základní formě jsou tyto skupiny sice známé více než 100 let, v tomto případě se soustřeďujeme na všeobecnou kritiku používání moderních sociálních médií, doplnil Skriebeleit.

Muzea a také památníky, které se zabývají státními zločiny 20. století, jsou stále více konfrontovány s přáním návštěvníků, kteří chtějí být na historických místech nejen informováni, ale chtějí si historii také sami prožít. Historické rekonstrukce se dosud omezovaly především na ztvárnění „živých dějin“ v souvislosti se středověkem. Celosvětovou módou, která je v České republice silně zastoupena, je rekonstrukce historických bitev. Stefanie Samidaová z Heidelberg School of Education představila dva německé historické spolky, jež se zabývají vojenskými dějinami v době pozdní Německé říše. Vedle co největší autenticity uniforem a výzbroje dbají jejich členové především na rekonstrukci scén na základě fotografických předloh. Samidaová poukázala také na heterogenitu skupin v rámci prostředí historických rekonstrukcí stejně jako na hravý prvek vystoupení, jenž připomíná představení amatérského divadla, kde válka vždy zůstává mírumilovná a násilí se z větší části neukazuje. Pedagogická hodnota takovýchto představení je nízká, protože válka se redukuje na frontu a fronta zase na bitvy a souboje. Civilisté, okupační moc nebo dění v zázemí se zde nevykytují.

Problém, s nímž se muzea a památníky stále častěji potýkají, jsou návštěvníci s pevným, médií utvářeným očekáváním. S tím je spojena další potíž, a sice renovace nebo rekonstrukce budov a artefaktů tak, aby bylo možné návštěvníkům nabídnout co „nejautentičtější“ zážitek. V mnoha památnících komunistických zločinů jsou dnes průvodci bývalé oběti. Od ráží *zájem návštěvníků o zážitek*, tvrdí Verena Haugová ze spolku Evangelické akademie v Německu. Ale je nutné splnit všechna očekávání návštěvníků? Občas dochází k absurdním situacím: například skutečnost, že v Malé pevnosti ani v ghettu Terezín nebyla plynová komora, komentují údajně někteří návštěvníci s jistým zklamáním.

Zájem návštěvníků o autenticitu historického místa také staví nová dilemata před památkovou péčí. Jak například připomenout na původním místě vyhlazovací tábor Sobibor, který nacisté na podzim roku 1943 úplně srovnali se zemí? Nebo jak naložit s pobočným koncentračním táborem v Litoměřicích, jehož areál sice dnes z větší části stojí, ale po osvobození jej 60 let využívala armáda a podle plánů města má být přestavěn na obytnou oblast? V zásadě platí, že repliky původních budov či předmětů nepovažují návštěvníci za nevýhodu, naopak o ně mají silný zájem, jak podotkl Stephan Schwan z Leibniz-Institut für Wissensmedien. Z pedagogického hlediska je však třeba jednoznačně upozorňovat na to, co jsou originály a co repliky.

Mezi účastníky konference panovala shoda v tom, že autenticita historických míst je konstrukt. Budovy a artefakty nemluví samy za sebe. Například základy původních obytných domů v památnících koncentračních táborů se teprve díky vysvětlivkám stávají autentickými svědky hrůz minulosti a přibližují návštěvníkům původní atmosféru. Před replikami budov a chybějícího zařízení se všeobecně varuje. Podprahově působí strach, že repliky nabízejí argumenty pro notorické popírače holocaustu. Vzniká zde však konflikt mezi dnešními návštěvníky, z nichž většina očekává kompletně zachovaný areál tábora – přičemž přesné dotazování návštěvníků chybí, a muzejními pedagogy, kteří chtějí poukazovat na – často politicky motivované – změny míst kvůli jinému využití po roce 1945.

Matthias Heyl, vedoucí Centra setkávání mládeže v památníku koncentračního tábora Ravensbrück, varuje, že *návštěvníci památníku koncentračního tábora přijíždějí s očekáváním, že naleznou autentické místo nacionálního socialismu*. Při tom však zapomínají, že nacionální socialismus v Německu panoval všude. Nejspíš pouze málo návštěvníků památníku koncentračního tábora Dachau si po letech vzpomene na krádež táborové brány v roce 2014. Většina bude nadále dokumentovat svou návštěvu autentického místa „selfie“ před částečnou replikou táborové brány.

Alfons Adam

Mezinárodní konference Československo v letech 1972–1977

Ve dnech 17. až 18. května 2017 se v budově Státního okresního archivu v Českých Budějovicích sešli historici, archiváři a badatelé z Čech, Moravy, Slovenska a Polska – z univerzit, archivů a dalších odborných a vědeckých institucí. Ústav pro studium totalitních režimů, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích a Státní okresní archiv České Budějovice zde již popáté pořádaly konferenci vymezenou netoliko tématem, nýbrž

časovým rozhraním, nyní obdobím pěti let 1972–1977. Její organizátoři tak spolu s účastníky navázali na předchozí ročníky, z nichž se doposud podařilo vydat tři rozsáhlé kolektivní monografie pokrývající dějiny Československa v širokém tematickém rozhraní, a to od roku 1953 do roku 1967. Kolektivní monografie z minulého ročníku, zaměřená na Československo v letech 1968 až 1971, se připravuje k vydání.

Pět let odborného a inspirativního setkávání značí, že se v Českých Budějovicích zrodila smysluplná tradice pravidelných konferencí. Zájem odborníků o účast roste, o čemž svědčí každoroční bohatý program, pravidelně dělený na dva souběžně moderované bloky. A tento zájem nikoliv paradoxně posiluje skutečnost, že časové vymezení konference začíná pokrývat onu minulost Československa, již nelze vnímat jako

Tradiční společné foto účastníků konference. Tentokrát s vozem Škoda 100 připomínajícím diskutovaná 70. léta. Foto: Přemysl Fialka

dějiny předchozích generací, nýbrž jako období, jež v mnohém bezprostředně ovlivňuje naši současnost. Vždyť mnozí z přednášejících patří k pamětníkům oněch let, a nejen na této konferenci se setkávají s mladšími kolegy, kteří tuto dobu osobně neprožili; pro všechny však sedmdesátá léta minulého století představují období, jehož negativní dopady a rezidua česká společnost nedokázala dosud zcela reflektovat, natož se s nimi vyrovnat. Vždyť ona léta bývají často v mediální zkratce prezentována prostřednictvím zužujícího hlediska normalizace, ve výsledku tedy kulturní, společenské a v neposlední řadě i ekonomické stagnace společnosti. Zároveň na ně mnozí vzpomínají s jistotou, mnohdy až neskrývanou nostalgií, upamatovávajíce se převážně na sociální jistoty, jimiž se již postupně ohlašovalo období pozdního socialismu v ČSSR.

Naštěstí se stěží dnes najde někdo, kdo by hájil názor, že interpretovat

smysluplně nedávnou minulost není pro malý odstup možné; zároveň však lze souhlasit s názorem, že to z mnoha objektivních příčin není snadné. Slovy jednoho z účastníků konference, tyto dějiny se neklubou snadno na svět (namátkou pro množství témat, mnohdy pouze zdánlivě již dobře poznaných a popsanych). Přednesené příspěvky naznačují, že toto období lze krom jiného vnímat i jako pokus o koexistenci obyvatelstva s režimem, soužití realizované na podkladě jakési společenské smlouvy, jejíž porušení však bylo ze strany státní moci sankcionováno cíleným a přesně směřovaným násilím, represemi, aniž by tato ostrakizace nacházela primární oporu v dobově platných zákonech.

Jedná se tedy o období, v němž si režim za použití široké škály mocenských, společensko-ideologických a sociálních strategií vynucoval vůdčí úlohu, ve výsledku legitimizovanou společenskou a v nepo-

slední řadě ideologickou stabilitou; přičemž první aspekt této „stability“ bývá dodnes mnohými považován za úspěšný a snad i hodný napodobení. A právě nejen normalizační strategie komunistického režimu vůči obyvatelstvu, projevované právě také prostřednictvím sociální politiky, nýbrž i strategie jednotlivců, skupin a společenských organizací vůči normalizaci se staly předmětem odborného zájmu nemalé části účastníků konference. Nikoli přes, nýbrž pro onu různost témat lze vysledovat společenské tendence v rámci jednotlivých období. A právě ona tematická rozprostřenost, sevřená časovým vymezením, činí pravidelné setkávání historiků, badatelů a archivářů na konferenci v Českých Budějovicích smysluplným a inspirativním. Sluší se tedy poděkovat partnerským institucím a nemalému počtu kolegů a kolegů za čas a úsilí, jež věnují jeho přípravě.

Martin Tichý